

ПАМ'ЯТИ ТВОРЦІВ ГАЛИЦЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1124–1924)

*6632 (1124) В се же літо умре
Василько Ростиславич: по нім
же преставися Володар, брат
егостарейший.*

Іпатський літопис

Від самої першої хвилини, як Побужжа, Посяння й Подністров'я появляються в історії (981), не перестають сі землі бути постійним предметом супротивних змагань між Європою Східною і Західною, зокрема між Руссю і Польщею. Перше століття історичного життя сих окраїн, наскільки воно відоме нам, виповняється збройними конфліктами: зразу між Руссю і Чехією, потому між Руссю і Польщею. Загалом – перевага по боці Руси безперечна. Спирні країни здебільшого належали до неї, і київський літописець з кінця XI-го віку, згадуючи про завоювання св. Володимиром Перемишля і Червенських городів, міг поминути двократно польське володіння ними і додати: «які то (городи) і до сьогодні суть під Руссю».

Та якщо преп. Нестор, пишучи наведені слова, ужив назви «Русь» у тіснішому тільки розумінню, як Київщину, а не як весь простір ста-

роруської імперії, то сим виявив би невелику бистроумність в оцінці сучасних йому політичних обставин. Бо в дійсности «галицький сепаратизм» був тоді мало не довершеним уже актом...

Доконали його три брати «ізгої», князі сироти: **Рюрик, Володар і Василько**, сини Ростислава, внуки Володимира, правнуки Ярослава Мудрого, пра-правнуки Володимира І Святого, перемінивши Посяння і Подністров'я з волости в удільне князівство-державу. Доконало сього четверте коліно нащадків св. Володимира, одначе ще за життя третього покоління. Сталося се на поч. 80-их років XI-го віку, а синедрион руських князів у Любечі 1097 р. закріпив се відокремлення своєю ухвалою. Сим способом, Ростиславичі з повним успіхом перевели в життя новий політичний принцип – вітчинний, проти дотогочасного – родового¹ та створили першу чисто українську династію і першу чисто українську й суверенну державу, що згодом засвоїла

¹ Про боротьбу сих двох принципів диви в моїй «Українській історії», гл. 26–35.

собі, побіч загальної назви Руси, ще спеціально – Галичини.

Звісно, се діло не легко пішло Ростиславичам. Усамостійнення Галичини було довершене в тяжких боротьбах з усіма сусідами: з Польщею, Угорщиною, степом, Володимирією й Київщиною. Значить – спитаєхто – се відокремлення сталося м. ін. і коштом одноцільности і сили київської держави? Ні, цілком ні. Галицький сепаратизм не був **причиною** упадку староруської держави, він був тільки **наслідком** того ж упадку. Саме ся обставина, що Київ, по смерти Ярослава М.[удрого], не був уже в силі захищати з успіхом Прикарпаття, необхідність національного самозбереження цієї землі вимагала політичної самостійности.

Вже в три роки по смерти першого визвольника західних окраїн, Володимира Святого, київський князь Святополк I, у боротьбі проти новгородського Ярослава, платить сими землями за польську підмогу Болеслава I Хороброго і веде його на Київ. А в п'ятнадцять літ по смерти другого визвольника, Ярослава Мудрого, йогож такисин Ізяслав I поновляє те саме в боротьбі зі своїми братами, веде знов Болеслава II Сміливого на Київ і платить йому знов своїм *désintéressement* (безкорисливістю (фр.) – Ред.) щодо західних окраїн... З кождим дальшим роком ся небезпека для них ставала більшою. І не може бути жодного сумніву, що без геройських зусиль братів Ростиславичів, при щораз

більшій органічній слабости Києва, Галичина і Холмщина були б яких 250 літ раніше влучені в Польщу та що з сьогоднішньої національно-культурної окремішности сих земель не було б, мабуть, ні сліду...

Се велике історичне діло сповнили Ростиславичі в розмірно дуже молодім віці – у двадцятих роках життя. Неначе б Провидіння бажало надгородити недолю їх батька та діда, що померли в молодих літах, не створивши нічого тривкого.

Дідові Володимирові новгородському, найстаршому синові Ярослава М.[удрого], призначалася велика політична роль (він, ледве 23-літній, був начальним вождем останнього походу старої Руси на Царгород, 1043), та смерть постигла його, тільки що 32-літнього, ще за життя Ярослава (1052). Син його Ростислав був тоді ще тільки хлоп'ятком і, по звичаях родового права наслідства, був згори виключений від київського великокняжого стола. Як князь-сирота виховувався («ізгоювався», звідси назва князь-ізгой) наперед у домі діда, а після його смерти (1054) в домі найстаршого стрія в. кн. Ізяслава I. Можна здогадуватися (йдучи за старим Татищевим), що Ярослав перед смертю призначав Ростиславу західні окраїни, з Володимиром, мабуть; та старий опікун не поспішав з виконанням сього заповіту, хоч Ростислав доріс і вдався на причуд гарний, талановитий, енергічний і ласкавий. По тогочасному звичаю, стрій оженив його

ще дуже молодим; ледве двадцять-кількалітний, він має вже трьох вдатних синів: Рюрика, Володаря і Василька, імена яких свідчать уже вимовно про батьківські амбіції Ростислава...

Хто була мати цих княжат? Літописець не згадує її, як промовчує він, женоненавидець, навіть найважливіших княгинь, коли вони не були особливими поклонницями або благодітельками монастирського життя. Та один пізній літописний компілятор висловив здогад, чи, може, знайшов яку вістку, що Ростиславова княгиня була родом з Угорщини. Сей здогад має багато за собою, хоч імени й докладного родослов'я, мабуть, уже ніколи знати не будемо². Та не виключений і німецький або скандинавський рід княгині.

Коли Ізяслав I не журився сим, щоб покінчити вже раз «ізгоювання» дозрілого Ростислава, сей утік (1064) на Низ у чорноморський Тмутаракань, щоб там зібрати дружину і самому собі пошукати княжого стола. Стрії збентежилися сими планами, та скоро успокоїлися, бо з підмогою прийшла злочинна рука візантійського намісника Херсону, на пиру подавши Ростиславу отрую (1065)...

Ізяслав міг тепер спокійно далі ізгоювати малих Ростиславових дітей³, а по Ізяславовій смерті (1078)

² Найпевніше можна їх шукати на дворі угорського короля Андрія I (1046–1060), що довго перебував на Русі і мав звідси жінку.

³ В часах вигнання Ізяслава з Русі вони, мабуть, були під опікою другого стриєчного діда Святослава.

обняв сю роль син його Ярополк, князь володимирський. І знов поновилася подібна історія як із вихованням Ростислава. Хлопці підросли, одначе не діставали від опікуна ні землі, ні ширшого поля для діяльності, до якої рвалася їх молода невсипуща сила. Й один за одним утікають вони з Володимира, збирають дружину, шукають пригод та (разом з таким самим, тільки вже старшим ізгоєм Давидом Ігоревичем) намагаються прогнати Ярослава з Володимира. Хвилево, воно й удається їм, тільки інтервенція в. кн. Всеволода (останнього стриєчного діда) і його сина Володимира Мономаха охороняє Ярополка і віддає йому назад княжий стіл.

Натомість удалося Ростиславичам стати твердою ногою на Підкарпаття, управляваному досі з Володимира. Рюрик осів у **Перемишлі**, Володар у **Звенигороді** (близько пізнішого Львова), Василько в **Теребовлі**. Всі заходи Ярополка, щоби викинути їх із цих трьох, стратегічно переважливих гнізд, не повелися. В діло вмішався в. кн. Всеволод, вислав Мономаха завести порядок і сей спонукав Ярополка признати dokonаний факт (1084). **Се були народини Галичини як удільного князівства**. Та Ярополк ще не міг переболіти сього. Маючи польську підмогу, він підняв похід на Звенигород, одначе в дорозі був зрадливо убитий, мабуть, одним із власних людей (1087). А цей убійник утік до Перемишля, було підозріло, що злочин стався з намови

Ростиславичів. Були навіть з сього приводу якісь міри

вел. князя проти них, одначе справи не роз'яснили. Всеволод оставив Ростиславичам здобуте, а по його смерті княжий сейм у Любечі під проводом Мономаха, санкціонувавсе.

Як із сказаного видимо, то нам не звісна докладна дата, коли саме Ростиславичі заволоділи Галичиною. Зокрема не знаємо, чи названі вгорі нові княжі столиці були захоплені одночасно, чи одна по одній. Ще більше, не можемо напевно сказати й сього, кому саме вони були наперед відобрані: Ярополкові чи полякам? Виходячи від поодиноких фрагментарних вісток та опираючись на тодішній міжнародній ситуації, можемо виробити собі такий гіпотетичний образ подій відносно Перемишля.

З хвилиною смерти в. кн. Ізяслава I й уходження в Києві Всеволода (1078), Рюрик Ростиславич мусів тоді мати найменше двадцять років і певно використав ситуацію, щоб опинитися на волі. Якщо його мати була дійсно угорська княжна, то він міг податися за Карпати. Тут, в Угорщині, як у цілім тогочаснім католицьким світі, кипіла боротьба між двома ворожими партіями – цісарською і папською (сторонники імп. Генриха IV і папи Григорія VII); вона могла захватити й Рюрика та дати йому приятелів і помічників в добрій пригоді. А на сю не треба було довго чекати. Саме тоді в Польщі папський обоз потерпів велику невдачу: революція 1079 дове-

ла до прогнання римського сторонника короля Болеслава II Сміливого та до поставлення князем цісарського прихильника Володислава Германа. Тоді-то Рюрик поспішив і використати момент загального заколоту, захопив все Посяння з городами: Сяноком, Перемишлем, Ярославлем і Лежайском й ін., які з часу інтервенції Болеслава в користь Ізяслава, мабуть, оставали під Польщею, та з Перемишля створив нову княжу столицю⁴.

Щоб і Подністров'я до того часу було під Польщею, як часто приймається істориками, зокрема польськими, се неможливо⁵. В дійсности воно входило у склад волости володимирського князя і за нього то молодші Ростиславичі ведуть завзяту боротьбу з Ярополком (1081–1087), поки таки не добилися свого. Рюрик не дожив вже сього моменту. Ще 1092 серед пошести він умер, не полишивши сина. Передчасна смерть зберегла його від одного нещастя: бути свідком страшної трагедії наймолодшого брата, Василька, його варварського осліплення у Звенигороді біля Києва зараз після любецького з'їзду заходами Ярополкового брата, в. кн. Святополка II Ізяславича та товариша по ізгойстві Давида Ігоревича, що одержав по Ярополкові Володимир.

Ся сумна подія, описана галицьким чернцем Василем (з

⁴ З пізніших часів знаємо, що в гербі Перемишльської землі був римський двоголовий орел; чи не в тім саме моменті шукати джерела сього незвичайного знаку?

⁵ Що більше, і польська окупація Перемишля не цілком певна.

Перемишля?) в окремій повісти незвичайно драматично, реалістично і з великим літературним хистом, вдаряє нас примітивною ще етикою і культурою загалу князів і громадянства (хоч не гіршою, ніж у всіх сусідніх краях), та на сім підкладі тільки кращими і симпатичнішими виступають обидва галицькі брати, Володар і Василько. Без огляду на страшне каліцтво молодшого, вони дають зразок такої братської любови, такої політичної оборотности, воєнної здатности і невисипущої енергії, що вибиваються понад усіх сучасників, не виймаючи навіть такого поважного і розумного князя як Володимир Мономах.

З політичного боку беручи, Звенигородський злочин мало ясний. Закиди, звертані проти Василька, не мають достатнього оправдання, тому в осліпленню годі бачити умовитивований акт пімсти або охоронного засобу; натомість дальші події показують, що тільки жадоба загарбати землі Ростиславичів, зокрема Василькове Подністров'я (Володар з 1092-го р. сидів у Перемишлі), могла бути дійсним мотивом злочину. Та сізатії не вдалися. Вони розбилися об названі вгорі моральні цінності галицьких князів, до яких треба додати ще одну, політично незвичайно високу, – поміркованість. Наші князі задоволилися доволі незначною сатисфакцією з боку Давида (виданням на кару деяких дружинників-інтригантів) і, коли се було потрібно, увійшли в союз з ним; не ошоломлюючися блискучими пе-

ремогами, обмежилися всеціло до оборони свого стану посідання. По трилітній геройській боротьбі з Давидом, Святополком, уграми й ін. вони забезпечили за собою спокійне володіння всім Прикарпаттям (1100). Дві битви з того часу: на Рожнім полі (б.[близько] теп.[ерішнього] Золочева) і під Перемишлем над р. Вязором – тут при допомозі Давида і половців зготовано союзним Святополкові уграм страшне поразення (1099), – належать до найвизначніших воєнних актів в нашій історії.

Двадцять літ потратили, як бачимо, Ростиславичі на здобуття, оборону й забезпечення своєї держави. Се мусіло вичерпати більшу частину їх молодого запалу й кипучої діяльности. А не про такий вислід вони мріяли зразу. Вони думали про велику війну з Польщею, створення кращих природних меж з того боку, про велике діло подвійного здобуття сумежного з Галичиною степу Поділля й Бесарабії: мечем на половцях і мирною колонізацією при допомозі галицької людности і спроваджених з-над Дунаю болгар, – взагалі, не про самі тільки оборонні зусилля, а про поширення, розбудову і зміцнення своєї землі. Сим цілям, очевидно вже тільки в обмежених розмірах, присвятили вони другу половину свого князювання й не полишилися без успіхів, зокрема на полі колонізації.

На жаль, на превеликий жаль, друга доба мало не цілком закрита від нас. Київські літописці

мало цікавилися Прикарпаттям, сією розмірно далекою країною, наскільки тутешні князі не змагали до київського великокняжого стола (ані перші Ростиславичі, ні ціла їх династія не виявляли й найменших амбіцій в сьому напрямку) або наскільки не попадали їм у руки окремі твори галицького письменства, як ось згадувана вище повість чернця Василя. Не будь сього знаменитого оповідання про події 1097–1100, то ми сьогодні, окрім відокремлених сухих згадок, не малиб жодного яснішого образу перших князів, їх характеру, діяльності і змагань. І дійсно, як тільки уривається Василева повість, історична занавіса спадає знов перед нашими очима і закриває те, що діялося в Галичині до самих 40-их років XII-го віку, коли то знов при нагоді великої драматичної боротьби за Київ між Ізяславом II Мстиславичем володимирським і Юрієм Мономаховичем суздальським галицькі справи виринають наверх на якийсь час. До того часу, тільки тут і там, звичайно принагідно, відхиляється рубець занавіси і промінь паде на нас, відкриваючи якийсь історичний факт більше драматичного характеру. Та історик вдячний і за такі окрушинки старого літописання; бувають часи, де й таких дрібок знайти годі⁶.

⁶ Чи за перших Ростиславичів було вже місце-ве, галицьке літописання? Дуже правдоподібно. Годі подумати собі, щоб такий високостійний твір як оповідання Василя стояв одинцем серед літературної пустині. До того, є ще й інші вказівки на се, що Галичина мала свій ранній літопис, тільки він – у негоді віків – пропав.

Що говорять нам сі принагідні вістки про Галичину і її князів? Се, що до смертив. кн. Святополка II держалися вони союзу з Мономахом і що сей альянс, закріплений родинними зв'язками, продовжували і після того як Мономах засів у Києві. Разом з ним вони воювали проти Святополкового сина Ярослава, що сидів у Володимирі і, як колись Ізяслав I і його сини, був союзником Польщі. Прогнавши Ярослава, вони посадили у Володимирі Володаревого зятя, Романа Мономаховича, одначе сей несподівано умер (1023).

Зараз після того довголітній союз галицьких князів з Мономахом хвилево переривається. Вже в тім самім році Володар і Василько беруть участь у коаліції проти Мономаха, зложеній з Ярослава Святополковича та його помічників – поляків і угрів. Спільний похід на Володимир не вдався одначе. Сам Ярослав згинув в часі облоги, й армія розійшлася. Що спонукало наших князів до такої зміни політичного фронту? Відповідь непевна. Можливо, що, як се було пізніше за Володимирка, вони сим способом берегли принцип політичної рівноваги і не хотіли допустити до злуки Волині й Київщини та до надмірної могутности Мономаха і його дому. Та з другого боку, ще більше можливо те, що участь Ростиславичів у поході на Володимир була вимушена на них Болеславом III польським по фатальній пригоді Володаря, яку він мав од-

ним роком раніше (про неї нижче).

Ся друга догадка, мабуть, вірна. Бо в дійсності, галицькі князі завсігди підпирали змагання до відбудови загальноруської держави, ідею якої репрезентував Мономах і його сини, натомість завзято поборювали політику волинсько-київських князів, принципових т.[ак] ск.[азати] союзників Польщі. Тому-то, як із одного боку годі заперечити, що Галичина вже в самих починах свого державного життя виявляє т.[ак] ск.[азати], послугуючися новочасним словом, русофільські симпатії, так і з другого боку всі ті князі, починаючи зі Святополка I Окаянного, Ізяслава I, його синів і т. д., які торгували Галичиною або наставляли на загарбання її, правильно користувалися підпорою Польщі. Всьому також доказ, що усамостійнення Галичини, як зазначено вже попереду, не було причиною упадку старої київської держави, тільки його наслідком.

Поза згаданим угорі епізодом хвилевої кооперації з Польщею Ростиславичі весь свій вік не виходили з конфліктів з західними сусідами. Хто давав почин сим непорозумінням, годі все напевно ствердити, та не хибує вказівок, що ініціатива виходила від наших князів. Вони часто були в порозумінню з головними тоді ворогами Польщі – слов'янськими поморянами і литовськими прусаками та одночасно з ними на Польщу

наїздили і навіть половців з собою туди водили. Польща одначе мала тоді, по смерті слабого Владислава, знаменитого князя Болеслава III Кривоустого, що не тільки встиг удержати й захищати цілість країни, а й остаточно покорити завзятих поганських поморян.

Щодо Руси, то польська політика того часу була загалом у добрих взаєминах з київськими і володимирськими князями (Ярополк і Святополк Ізяславичі, Ярослав Святополкович, Давид Ігоревич), переважно посвоячених з польським двором; Мономах, натомість, був небезпечний, а ще більше галицькі союзники – Ростиславичі. Сих останніх приходилося поборювати всякими способами, між тим і такими, що не були узгоді з лицарськими звичаями того часу. Один такий акт викликав сенсацію далеко поза межами Руси й Польщі та стягнув на його автора закид поганого віроломства. Маю на думці підступ і зраду польського воєводи Петра Власта, що став на службу Володареві, здобув його довір'я та в уладженім моменті підступом піймав князя і завіз у Польщу в неволю (1122). За визволення треба було заплатити великий викуп, ну, і взяти на себе деякі політичні зобов'язання, зокрема не помагати більше поморянам. Воно дуже ймовірно, що без сього зобов'язання Ростиславичі найближчого року не пішли б разом з поляками й уграми на Мономаха.

Як дружно жили, працювали і боролися вкупі Володар і Василько, так майже одночасно забрала їх смерть у 1124-ім році. Ближчі обставини їхнього кінця незнані, хіба тільки те, що Володар умер по Василькові 19-го березня і був похований в перемишльській церкві св. Івана. Дожили князі до шістдесяти літ, Володар, мабуть, і більше. Рік пізніше умер і довголітній союзник Ростиславичів – патріарх руської землі Володимир II Мономах.

Хто були, як звалися і коли померли перші галицькі княгині, цілком не знаємо, і всякі здогади в цьому напрямку зайві. Одне тільки можна згори допустити, що вони були родом з чужини, як майже всі руські княгині XI-го віку. Тодішні руські князі були ще заблизько споріднені, щоб могли вільно женитися між собою. Друге певне те, що наші княгині не були з Польщі, бо се було б суперечне з усією політикою Ростиславичів.

Обидва князі полишили по собі по двох синів: Володар – Ростислава й Володимирка, Василько – Григорія й Івана⁷. Тому-то династія Ростиславичів могла удержатися; вона перетривала до кінця XII-го віку. І хоч не без родинних конфліктів, вона охоронила країну від сукцесійних війн та дала їй добу світлості й добробуту,

⁷ Про дві дочки Володаря знаємо, що одна вийшла за візантійського цісаревича, а друга – за згадуваного вище Романа Мономаховича. Чи Василько мав дочок – не знаємо нічого.

поки не дозріло нове історичне завдання Галичини – політичне об'єднання з Волинню й утворення першої загальноукраїнської держави.

Разом із сим доформувався і глибоко вкорінився в наші землі окремих національно-культурний і політичний тип, який у всіх пізніших історичних переворотках, хуртовинах і лихоліттях не тільки виявив велику життєздатність, тривкість і відпорність, а ще став неперебраним резервуаром людности для колонізації диких степів на сході. І коли ми сьогодні стверджуємо, що до самого XIX-го віку українська племінна територія на заході, в загальній цілості і порівнюючи з аналогічними іншими, небагато змінилася в нашу некористь, а подекуди навіть виявляє очевидні сліди асиміляції первісно польського населення, то не можемо не згадати тих молодих князів-ізгоїв, що поклали основи під ту національно-історичну будівлю і що саме 800 літ тому назад після життя, повного трудів і боротьби, сном вічним заснули та долю країни новим поколінням у руки й на їхню відповідальність передали.

Берлін, 5-го жовтня 1924.

*[Текст подається за публікацією:
Стара Україна. 1924. №12]*

*До друку статтю підготувала
Надія Халак.*